

MAKTABGACHA YOSHDAGI TARBİYALANUVCHILARDA AGRESSIV HATTI HARAKATLARNI KO'RINISHLARI VA KORREKSIYALASH.**Ilyosjonov Shahboz***Qo'qon universiteti Psixologiya (amaliy psixologiya)
yo'nalishi talabasi*

Annotatsiya *Inson hayoti davomida rivojlanib borar ekan, yosh davrlarining o'tish bosqichlarida o'ziga hos bo'lgan xulq-atvorni namoyon etib boradi. Shulardan biri agressiyadir. Agressiya va uni keltirib chiqaruvchi sabablar psixologiyada keng o'rganilgan sohalardan biridir. Maktabgacha yoshdagi bolalarda agressiv holatning sabab va oqibatlari, bolalarning kelajagiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mazkur maqolada yoritib o'tilgan. Shuningdek maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda agressivlik va uni korreksiyalash yo'llariga e'tibor qaratilgan. Bolalarda agressiyaning kelib chiqish sabablari, kuzatiladigan muammolar, "Agressiya" va "Tajovuzkorlik" tushunchalari, hamda bu holatlarni tuzatish usullari va psixolog maslahatlari haqida qisqacha so'z yuritiladi. Maktabgacha yoshdagi tarbiyalanuvchilarda agressiv hatti harakatlarni ko'rinishlarini korreksiyalash bo'yich fiklar keltirilib xulosalar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *konseptual ramkalar, "Agressiya", tajovuzkor xatti-harakatlar, bo'ysunmaslik, impulsivlik, g'azablanish, qo'rqish, maktabgacha yosh davri, korreksiya.*

Kirish

Har qanday jamiyatning kelajagi sog'lom fikrli, keng dunyoqarashli, ilmga chanqoq kreativ fikrlaydagan intellektual salohiyati yuksak taraqqiy etgan yoshlarga har tomonlama bog'liqdir. Barkamol sog'lom fikrli avlodgina Vatan va yurt oldidagi umumjamiyat ahamiyatiga ega bo'lgan mashqlarni harakatga qodir bo'lib, o'z xalqining tarixiy taqdirini belgilab bera oladi. Hozirgi kunda ta'lim –tarbiya borasida olib borilayotgan islohatlardan asosiy ko'zlangan maqsad har tomonlama barkamol shaxsni tarbiyalashdir. Maktabgacha davr bolaning o'sish, rivojlanish, o'zini nomoyon etishga intilish, o'rganish, bilish ishtiyoqi kuchli bo'lgan davrdir. Aynan shu davrda bola barkamol shaxs sifatida poydevor qo'yiladi. Inson agressiyasi ko'rinishlarining turli tuman tubsizligidan kelib chiqib, mazkur xulq-atvorni o'rganishda.⁴⁷ Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik muammolaridan biri tajovuzkorlikdir. Bolalarning tajovuzkorligi turli shakllarda bo'lishi mumkin: jismoniy tajovuz (urish, itarish, tishlash, tupurish, chimchilash va h.k.) va tengdoshlarga ham, kattalarga nisbatan haqorat qilish, jozibali o'yinchoq uchun janjal, o'yinda etakchi o'rin va boshqalar. maktabgacha yoshdagi bolalarning ko'pchiligida tajovuzkor xatti-harakatlar kuzatilishi mumkin. Shu bilan birga, ba'zi bolalar tajovuzkorlikka nisbatan aniqroq moyillikni namoyon etadilar. Shu bilan birga, tajovuzkor bola nafaqat boshqalarga, balki, birinchi navbatda, o'ziga

⁴⁷ <https://psysami.ru/articles/agressivnoe-povedenie-doshkolnika/>

ham juda ko'p muammolarni keltirib chiqaradi. Vaqt o'tishi bilan tajovuzkor xatti-harakatlarning namoyon bo'lishi doimiy bo'lishi mumkin, bu esa o'z navbatida bolaning shaxsiyatida bu xususiyatlarning mustahkamlanishiga olib kelishi mumkin. Agar erta yoshda tajovuz ko'pincha vaziyatga bog'liq bo'lsa, ya'ni bu bola u yoki bu ehtiyojni qondira olmaydigan, masalan, kerakli ob'ektni yoki kattalarning e'tiborini jalb qila olmaydigan yoki o'z manfaatlarini himoya qiladigan vaziyat bilan bog'liq. Keyinchalik kattaroq yoshda, tengdoshlarga "befarq" zarar ko'rinishi mumkin (agressiya o'z-o'zidan maqsad sifatida) va zo'ravonlikning eng shafqatsiz shakllarida namoyon bo'ladi.

Agressiya (lotincha aggressiō - hujum) - bu odamlarning birgalikda yashashi me'yorlariga zid bo'lgan, hujum nishonlariga zarar etkazadigan, odamlarga jismoniy va ma'naviy zarar etkazadigan yoki ularga psixologik noqulaylik tug'diradigan motivatsiyalangan buzg'unchi xatti-harakatlardir.

Uch yoshga kelib, o'g'il yoki qizning o'jarligi haqidagi shikoyatlar ko'proq davom etadi. Ushbu davrda 2-3 yoshli bolalar bolalar bog'chalariga kiradilar, bu erda M.D. Lisina, V.S. Muxina, L.D. Koshelevning so'zlariga ko'ra, tengdoshlar bilan o'zaro munosabatlar tajribasi ko'proq yoki kamroq uzoq muddatli xizmat ko'rsatish va boshqalarga qaratilgan harakatlarni qo'llash jarayoni sifatida shakllana boshlaydi.

Adabiyotlar tahlili

A. Fromm uch yoki to'rt yoshda tajovuzkorlikning eng keng tarqalgan belgilaridan biri bo'lgan "transfer" hodisasining mavjudligiga ishora qiladi. Uning mohiyati shundaki, bu yoshdagi bola o'z g'azabini onasiga ochiqchasiga to'kishga jur'at etmaydi va g'azab va tajovuzkorlikni boshqa, ancha zararsiz narsaga o'tkazadi⁴⁸. Bola onasi va otasidan ustun bo'la olmaydi, chunki ular kattalar va haqiqiy hokimiyatdan foydalanadilar. Bundan tashqari, bola allaqachon tahdid va jazodan foydalangan holda hurmat va itoatkorlik tuyg'usini uyg'otgan. Bola juda keng doiradagi harakatlarni zo'ravonlik sifatida tasniflashi mumkin, jumladan, hatto shirinliklar, o'yinchoqlar va baland ohangda aytilgan og'zaki takliflardan mahrum qilish.

D.Bass tomonidan taklif qilingan konseptual ramkalar bilan chegaralash juda foydaliligi barchaga ayon bo'ldi. Uning fikricha agressiv harakatlarni uchta shkalaga asoslangan holda tasvirlash mumkin: jismoniy verbal, aktiv-passiv, to'g'ri –egri⁴⁹. Ularning kombinatsiyalari sakkista ehtimolga yaqin kategoriyalarni berib ko'plab agressiv harakatlar ular asosida yuzaga kelishini tushuntirish mumkin. Masalan, bir kishining ikkinchisining ustidan otib , kaltaklab zo'ravonli qilishi ham jismoniy, ham aktiv , ham to'g'ri shkala bo'yicha kvalifikatsiyalanadi. Bundan tashqari, afsuski, ayrim oilalarda o'z otasi yoki onasining mehr- muhabbatidan bebahra o'sayotgan bolalar ham yo'q emas. Ba'zi oilalarda esa ota –ona farzand o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning ijobiy psixologik iqlimda emasligi achinarli holdir, albatta. Aksariyat ota-onalar o'z farzandlarini tarbiyaga chaqirishda g'amxo'rlik, mehribonlik, sabr-toqat

⁴⁸ <https://moluch.ru/conf/psy/archive/34/2395/>

⁴⁹ <https://ppmedu.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/download/8413/5831>

kabi xislatlar bilan yondashish o'rniga, kuch bilan ayniqsa, jismoniy jazo usuli bilan ta'sir o'tkazadilar. O'z navbatida bu xatti-harakatlar bolalarda agressiv xulqatvorning shakllanishiga zamin yaratadi. Bolalarda agressiya bugungi kunda ko'p kuzatiladigan muammolardan biridir. Agressivlik holati ko'pchilik kichik yoshdagi bolalarga xos bo'lib, ko'p hollarda agressiv xatti-harakat o'tish davrida, inqiroz shaklida nomoyon bo'ladi. Bola yosh davrlar inqirozi paytida birmuncha qiyinchiliklarga ro'baro bo'lishi natijasida, unda agressiyaning ilk elementlari kuzatiladi. Insondagi agressivlik holati har qanday sabablarga bog'liq o'lib, bu holatning psixodiagnostikasi, psixoprofilaktikasi bo'yicha horijda bir qancha tadqiqot ishlari olib borilgan va ulardan amalyotchi psixologlarimiz foydalanib kelmoqda. Shunday bo'lsada, maktabgacha ta'lim muassalari xodimlari va maktab psixologlari so'ngi paytlarda bolalarda agressivlik juda ko'payib ketayotganini ta'kidlab kelishadi. Bolalarda agressiv harakatlar ayniqsa, ularning o'tish davrida kuzatiladi.

Odatda boladagi tushkinlik, siqilish holatlariga kattalar tomonidan yetarlicha e'tibor berilmaydi. Aslida bunday harakatlar bolada chuqur taassurot qoldirib, bolani rivojlanishi, mana shu o'tish davridan tezroq va yaxshi o'tishida birmuncha qiyinchiliklar tug'iladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda tajovuzkor xatti-harakatlar turli yo'llar bilan namoyon bo'lishi mumkin, masalan, urish, tishlash, tepish, turtish yoki og'zaki tajovuz. Yosh bolalarda bu xatti-harakatlar ma'lum darajada normal ekanligini tushunish muhimdir, chunki ular hali ham his-tuyg'ularini tartibga solish va samarali muloqot qilishni o'rganmoqdalar. Biroq, uning namunaga aylanishiga yo'l qo'ymaslik uchun doimiy tajovuzkor xatti-harakatlarga murojaat qilish kerak.

Bolalarda tajovuzkorlikning qanday namoyon bo'lishi mumkin?

Kichkintoyning umidsiz yig'lashida ifodalangan g'azab va g'azab, sababi oddiy: bolaning fiziologik ehtiyojlari qondirilmaydi. Bu holatda tajovuzkor reaksiya omon qolish uchun kurashning reaksiyasidir.

G'azabning paydo bo'lishi va tengdoshga jismoniy hujum, 1,2-5 yoshli bolada o'yinchoqlarga ega bo'lish uchun mojarolar.

Agar bu yoshdagi ota-onalar bolaning xulq-atvoriga toqat qilmasalar, buning natijasida tajovuzkorlikning ramziy shakllari shakllanishi mumkin: yig'lash; itoatsizlik, o'jarlik va boshqalar.

3 yoshli bolaning qichqirig'i, yig'lashi, tishlashi, oyoqlarini bostirishi uning "tadqiqot instinkti" ning cheklanishi, to'yib bo'lmaydigan qiziqish va ota-onaning "yo'q" o'rtasidagi ziddiyat bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

O'g'il bolalarda g'azablanish, maktabgacha yoshdagi qizlarda yig'lash, chiyillash. Bu yoshdagi o'g'il bolalar qizlarga qaraganda ko'proq tajovuzkor tendentsiyalarni namoyon etadilar, chunki ular jazodan qo'rqib, ularning namoyon bo'lishidan qo'rqishadi, atrof-muhit esa o'g'il bolalarning tajovuzkorligiga ko'proq ijobiy va bag'rikenglik bilan munosabatda bo'ladi.

Boshlang'ich maktab yoshida o'g'il bolalarda eng ko'p uchraydigan jismoniy hujumlar va qizlar o'rtasida tajovuzning "ijtimoiylashgan" shakllari: haqorat, masxara va raqobat.

O'smir o'g'il bolalar o'rtasida jismoniy tajovuz (hujum, janjal), qizlarda esa negativizm va og'zaki tajovuz (g'iybat, tanqid, tahdid, so'kinish) hukmronlik qilishda davom etmoqda.

Agressiv bolalar xususiyatlari:

- Atrofdagilarga nisbatan qo'rquv
- O'ziga va atrofdagilarga nisbatan ishonchsizlik
- O'zini nazorat qila olmaslik
- Asabiylashish, kayfiyat yo'qligi
- O'ziga nisbatan salbiy munosabatlarni his qilish va h.k

Maktabgacha yoshdagi bolalarda tajovuzkor xatti-harakatlar turli yo'llar bilan namoyon bo'lishi mumkin. Bu erda bir nechta umumiy namoyishlar mavjud:

1. Jismoniy tajovuz: Bu boshqa bolalar, kattalar yoki hatto ob'ektlarga urish, tepish, tishlash, turtish yoki boshqa jismoniy zo'ravonlik shakllarini o'z ichiga olishi mumkin.

2. Verbal tajovuz: maktabgacha yoshdagi bolalar g'azab yoki umidsizlikni ifodalash uchun qo'pol so'zlar, baqirish yoki qichqirishdan foydalanishi mumkin. Shuningdek, ular boshqalarga nisbatan tahdidli so'zlarni ishlatishlari mumkin.

3. Buzg'unchi xatti-harakatlar: ba'zi maktabgacha yoshdagi bolalar narsalarni uloqtirish, eshiklarni yopib qo'yish yoki boshqa buzg'unchi harakatlarni bajarish kabi buzuvchi xatti-harakatlarni namoyon qilishi mumkin.

4. Bo'ysunmaslik: ko'rsatmalarga rioya qilishdan bosh tortish, hokimiyat vakillariga e'tibor bermaslik yoki hokimiyat uchun kurashda qatnashish ham tajovuzkor xatti-harakatlarning belgilari bo'lishi mumkin.

5. Impulsivlik: o'ylamasdan harakat qilish, o'z harakatlarining oqibatlarini hisobga olmaslik, impulslarini nazorat qila olmaslik ham tajovuzkor xatti-harakatlarning ko'rinishi bo'lishi mumkin.

Ota-onalar, tarbiyachilar va o'qituvchilar uchun bu ko'rinishlarni tan olishlari va ularga to'g'ri munosabatda bo'lishlari uchun sabr-toqat, hamdardlik va yo'l-yo'riq bilan javob berishlari, maktabgacha yoshdagi bolalarga o'zlarini ifoda etish va boshqalar bilan muloqot qilishning ijobiy usullarini o'rganishga yordam berishlari muhimdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalalarda agressiyaning , tajovuzkorlikning yuzaga kelishi quyidagi omillarga bog'liq;

Birinchi o'rinda oiladagi nosog'lom muhit: oilada mehr-muhabbatning yetishmasligi, sababsiz ko'p janjallar, nizolardir

Farzand bilan yetarlicha vaqt o'tkazmaslik, uni muvaffaqiyatlariga befarqlik

Kattalarning munosabatlari: qo'pol so'zlar, ko'p buyruq berish, arzimagan narsaga kamsitish

Farzandini boshqa oila farzandi bilan taqqoslash

Televideniya : ko'rsatuvlar, jangari filmlar, ayrim multafilmlar

Bolalarda tajovuzkor xatti-harakatlarni tuzatish bo'yicha ishlar bir necha bosqichlardan iborat:

Muammoni aniqlash, bolaning ahvoriga tashxis qo'yish

Xulq-atvorda og'ishlarni keltirib chiqaradigan sabablarni aniqlash

Huquqbuzarliklarni bartaraf etish usullarini aniqlash

Agressiyadan qutulish uchun ishlash

Bolada tajovuzga nima sabab bo'lishini to'g'ri aniqlash, muammo psixologik yoki jismoniy ekanligini aniqlash va tuzatishning samarali usullarini tanlash ma'lum bilim va tajribaga ega bo'lgan mutaxassisning vazifasidir.

O'z his-tuyg'ularini aytishga qiynaladigan bolalarning agressiyasi, qasos olishdan forig' bo'lishlari uchun unda rivojlanayotgan salbiy his-tuyg'ular xavfsiz obyektlarga o'tkaziladi.

Taxminan bir xil usullar bolalarda tajovuzkor xatti-harakatni tuzatish uchun profilaktika uchun mos keladi. Bunday turdagi bola uchun faqat yaxshi so'z uning g'azabini engillashtiradi. Bunday bolani "buzilgan" deb hisoblamang. Agar siz shu tarzda o'ylashni boshlasangiz, sizda begonalashish va bolani rad etish hissi paydo bo'lishi mumkin. U ham buni albatta his qiladi va unga eng yaqin bo'lganlar orasida yolg'izlik hissi bolaning yanada qiyinlashishiga olib kelishi mumkin.

Agar bolaning tajovuzkorligini engish qiyin bo'lsa, mutaxassislardan yordam so'rashga harakat qiling: psixoterapevtlar va neyropsixiatrlar, psixologlar, o'qituvchilar. Bolaning o'zi tajovuzkorlikdan eng ko'p azob chekadi: u ota-onasi bilan janjallashadi, do'stlarini yo'qotadi, u doimiy g'azabda va ko'pincha qo'rquvda yashaydi. Bularning barchasi bolani baxtsiz qiladi. Bunday bola uchun g'amxo'rlik va iliqlik eng yaxshi doridir. Ota-onasi uni sevishini, qadrlashini va qabul qilishini har daqiqada his qilsin. Farzandingizga u siz uchun zarur va muhim ekanligini ko'rsating.

Tadqiqot natijalari

Maktabgacha yoshdagi bolalarda hissiy tartibga solish kuchaygan sari, ularning xulq-atvori va hissiy holati mos ravishda oshadi. Maktabgacha yoshdagi davr hissiyotlarning rivojlanishi va tartibga solinishi uchun ham muhimdir. Bolalarning sog'lom bo'lib voyaga yetishida birinchi navbatda ota-onalar, ikkinchidan atrof-muhit muhim markaziy rol o'ynaydi. Ota-onalarning munosabatlaridagi xatolar va salbiy atrof-muhit sharoitlari bolalarning rivojlanishiga salbiy ta'sir qiladi.

“KAKTUS” METODIKASI

Metodika bolalarda agressiya qay darajada rivojlanganlik darajasini aniqlashga yo'naltirilgan bo'lib, 6-15 yoshdagi bolalar uchun mo'ljallangan.

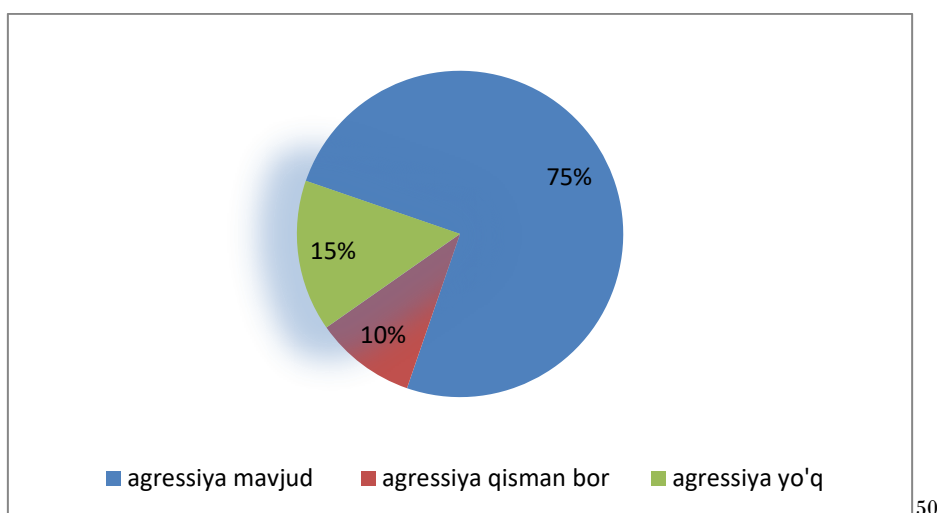
Ushbu tadqiqot metodini amalga oshirishda Namangan Viloyati Pop shahridagi

50-sonli MTT tarbiyalanuvchilari o'rtasida agressiya qay darajada rivojlanib borayotganini aniqlash maqsadida o'tkazildi.

Bolalarga 20 soniya vaqt davomida Kaktus rasmini chizish aytiladi. So'ng rasmini chizish uchun ko'rsatma berib bo'lingach metodikani boshlashga ruhsat beriladi.

Metodika materiali: A4 formatdagi qog'oz hamda rangli qalamlar.

Bolalarning agressiya qay darajada ekanligini teshirish metodi bo'yicha olingan natijalar quyidagichadir.

1-rasm. “KAKTUS” METODIKASI.

Tadqiqotimizda 20 nafar respondent ishtrok etib natijalarimiz quyidagi ko'rinishda aks ettirildi :bulardan 15 nafari 75%li natija ya'ni agressiya mavjud 3 nafari 15%li natija aniqlandi agressiya qisman mavjud , 2 nafar respondentimizda 10%li natija aniqlandi bu esa agressiya yo'qligini anglatadi. Lekin 15 nafar bola bilan alohida holatda ishlash kerak bo'ladi sabab ulardagi agressiya ichki hisoblanib bo'ladigan muammo kelajakda o'qishi va ishida salbiy muammolarga sabab bo'lishi mumkin.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta'lim muassasida psixolog, tarbiyachi va oilada ota-ona bolaga qiyinchiliklarni yengishga yordam bersa, bolani tinchlantira olsa, mehribonlik, g'amxo'rlik bilan munosabatda bo'lsa, aggressiv xatti-harakatlarni kamaytirish imkoniyati yaratiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning tajovuzkor xatti-harakatlarini hal qilish sabr-toqat, hamdardlik va ularning his-tuyg'ularini va boshqalar bilan o'zaro munosabatlarini boshqarishga yordam beradigan izchil yo'l-yo'riqni talab qiladi. G'azablanish, qo'rqish va shu kabi boshqa emotsiyalar insonni o'rab turgan sharoitga moslashish vazifasini bajaradi. G'azablanish odamlarda ham hayvonlarda kabi to'siqlarni yo'qotishga , maqsadiga erishishiga, o'zini himoya qilishiga yordam beradi. Shuning uchun har qanday agressiyani ko'rsatish

⁵⁰ Muallif chizmasi

qonunbuzarlik hisoblanmaydi. Bolalar hayotida agressiv xulq-atvor tez-tez uchrab turadi. Ulg'ayib kelayotgan bolalarda psixologik holatlar kechishiga vaqtida e'tibor berilmasa, salbiy oqibatlar yuzaga kelishi mumkin. Tadqiqotlar natijasiga ko'ra yana bir tendensiya ko'zga tashlanadiki, agressivligi yuqori bo'lgan bolalarda ko'p hollarda ekstremal ravishda o'z-o'zini juda yuqori yoki juda past baholash xususiyatiga ega. Noagressiv bolalarga esa o'zini adekvat baholash xarakterlidir. Bolalardagi agressiv xatti-harakatlarni korreksiyalashda 3 shaxsning ota-onaning, atrofdagi yaqin insonlarning va tarbiyachining bolaga qilayotgan munosabatalarni, mehribonlik va g'amxo'rlik, ishonch tuyg'ulari yordam bera oladi. Mashxur oilaviy trapevt Virdjiniya Sair bolani kuniga bir necha marta quchoqlashni tavsiya etadi. Bu bolaga mehrni his qilishiga yordam beradi. D.B.Elkonin fikricha bolalardagi idrok qilish, fikr yuritish qobiliyatlari ortib borgani ehtiyojlari ham oshib boradi, atrofdagilar bilan yaxshi munosabatga kirishish tuyg'usi shakllanadi. Buning uchun esa bola ota-onaning tarbiyachining yordami va rag'batiga muhtoj bo'ladi. Ota-onalar farzandini rag'batlantirib turishi kerak deydi. Shu sababli agressiv bola bilan ishlash bir muncha qiyin bo'lishi mumkin bu jarayonda ota-onalarga sabr, mehr va natijaga erioshadigan yo'l talab qilinadi. Bolada ta'lim-tarbiya darajasi yaxshi bo'lgan, mustaqil fikrlay oladigan sog'lom, ruhiy va jismoniy tarafdin mustahkam irodaga ega shaxs bo'lib o'sadi.

Takliflar

Yuqoridagi fikrlar va tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi takliflarni beramiz.

Bolalarda agressivlikni bartaraf qilish uchun ularga quidagilarni tavsiya qilish mumkin:

- Yostiq bilan kurashish;
- Jismoniy harakatli o'yinlar bilan shug'ullanish;
- Qog'ozlarni yirtish;
- Urishgisi kelayotgan odamni rasmini chizish va uni yirtib tashlash;
- Psixogimnastika bilan shug'ullanish va boshqalar

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA INTERNET MANBALARI.

1. <https://ppmedu.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/download/8413/5831>
2. Z.Nishonova, G.Alimova. Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma.- T.: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006. 14-15-b
3. Rahmatullayeva M., Rashidova G., Karakulova U. XXI asrda Pedagogik Texnologiyalar va Pedagogik Mahorat //Журнал Педагогики и психологии в современном образовании. – 2023. – Т. 3. – №. 1.
4. Furmanov I.A. Bolalarning tajovuzkorligi. Psixodiagnostika va tuzatish. - Minsk, 1996 yil.